

ZOMBORKA MÁRTA Vác, az otthonos város

„A mily nagy a rokonszenve Pálffy Albert barátunknak ez iránt a Vác iránt, épen olyan nagy az én ellenszenvem” – írta Petőfi 1847 nyarán barátja rajongását gúnyolva. A költő e véleményével akkor is a kivételek közé tartozott.

Az emberi „jólléthez” városi környezetben is hozzátartozik a természet. Vácon pedig minden megvan, ami az élethez fontos: víz és erdő, síkság és hegy, mozgás és nyugalom. Évezredek régészeti kultúrákra települtek a honfoglaló magyarok, majd megjelennek a hódító törökök, utánuk pedig az újjáépítő telepések is. Etnikailag sokszínű ez a világ.

A város fő útvonalak és termékeny földek találkozási pontjában, egy dunai átkelőhelynél fekszik. A vásárok, a piacok révén a vám és a vendéglátás mindig jó bevételt hozott. A Duna a révátkelelőből, a halászatból, a fuvarozásból és a hajómalmokból biztosított hasznot, a bor pedig – saját értéke mellett – a szőlő megműveléséből s a szállításából élőket is eltartotta. Vác kiváló fekvése azonban nem csak javára szolgált, gyakorta pusztulást is hozott. Az egykori királyi városok, Esztergom, Visegrád, Buda közelsége miatt általában erre vitt a hadak útja. Vácot mind ostromolták is, hisz alkalmas dunai átkelőre, védhető támaszpontra szüksége volt minden hadseregnek.

Bár a váci püspökség alapító levele nem maradt fenn, minden jel arra mutat, hogy az első, XI. századi alapítású egyházi központok közül való. Komoly település volt itt tehát már akkoriban, igaz, az első okleveles adat csak 1074-ből származik róla. A városnév eredetéről számos elképzelés létezik, a legvalószínűbb, hogy egy személy nevéből származott át a településre.

Amit ma helyben is kevesen tudnak és értékelnek: a XV. században Vác a legfontosabb korabeli magyar városok közé tartozott királyi pompával vetekedő reneszánsz székesegyházával és püspöki palotájával. Báthori Miklós, a humanista főpap udvartartása jelentett mintát az itteni polgárságnak: a tehetősebbek emeletes kőházakban éltek,

iparos műhelyek sorát gazdagították megrendeléseikkel. A török uralom másfél évszázadában számos ostromot szenvedett a város a vára birtoklásáért folytatott állandó küzdelem miatt. A harcok végére az épületállomány elpusztult, a lakók elmenekültek. A töröktől visszafoglalt Vacról írják: „egy romba dőlt város vagy inkább annak csak a helye volt az.” Az újjáépítők a XVIII. században a gyakori elemi csapások ellenére is ragyogó barokk várost teremtettek. Vác második fénykorát élte. A mindenkori püspök – a város földesuraként – városrendezési szempontból is fontos szerepet töltött be. Építkezéseik eleve meghatározták a település képét, de rendelkezéseikkel elérték, hogy a polgári lakosság is csak szabályozottan, igényes anyagokból építkezessen. Szervezték a lakosság betelepítését, elsősorban német ajkú katolikusokat fogadtak szívesen. A hódoltság határain túlról visszaköltöző magyarok mellett szlávok is érkeztek, a katonaság, a kereskedelem,

az újjáépítés pedig mindenféle nációból hozott vállalkozó kedvű, jobb életet kereső embereket. Az újra erősödő katolicizmus képviselői mellett Kisvácon éltek a reformátusok, a városba pedig – mint a török után általában a Duna-menti városainkba – délszláv ortodoxok, majd zsidók, evangélikusok is betelepültek. Egyfajta új honfoglalás időszaka volt ez, amikor új városi társadalom formálódott a vegyes eredetű és vallású népességből.

Vác városképe kapcsán mindenekelőtt annak barokk jellegéről esik szó. Joggal, hiszen korábbi építménye csak egy maradt, a „Hegyes”, vagyis az egykori városfal északnyugati saroktornya a Duna partján. Ám a barokk városkép formálói az új épületek alapjául racionális okokból a korábbi kőpincéket használták fel, a szőlősgazda elődök föld alatt rejtőzö remekeit. A házak tehát jórészt a korábbiak helyére épültek, így akaratlanul is megőrződött a középkori városszerkezet a belvárosban: a tér- és utcahálózat középkori, a házak későbbiek. A XVIII. század végére kialakult Vác nevezetes történelmi városmagja: valójában kisebb-nagyobb terek füzére, amelyet egy Dunával párhuzamos útvonal köt össze.

Az idők során számos területen kettősség jellemezte Vácot. Az egyes városrészeknek bizonyos időszakokban önálló igazgatásuk volt, önálló címet, pecsétet használ-

Így létezett valaha Magyarváros és Németváros, Püspök- és Káptalanvác, Nagyvác és Kisvác is. Rangos, igényes épületek váltakoztak a paraszti életmódot tükrözőkkel. A tanult, módos rétegek polgártársai napszámosok voltak. A paloták mellett kukorica termett a kiskertben, tyúkok káráltak az udvaron. A kultúra, a pezsgő szellemi élet képviselői hadakoztak a haszonelvűség alakjaival, a közérdek a maradisággal. Vác egyszerre vitt központi szerepet és tudott poros kisvárosként élni.

A püspöki udvar jelenléte, a mecénás főpapok, főurak tevékenysége a legszélesebb körben hatott a város életére. Koháry országbíró például nem csak építtetett egy csodálatos templomot, de annak ikonográfiájába is beleszólt, az oltárépítményben egy versét is elhelyeztette. A királynő, Mária Terézia 1764-es látogatásának nem csak a felgyorsult városrendezés, az alkalomra készült diadalív, a „Kőkapu” köszönhető, de alapítványi iskola, nyomdai szabdalom is. A nyomda pedig szoros kapcsolatban áll az irodalmi-művészeti élettel: a váci nyomdák azóta is kiváló hírűek. A piaristák színvonalas oktatása nem csak közismert eredményessége miatt volt fontos, de a vasárnapi iskolában náluk tanulhattak az iparosok is, tőlük sajátíthatták el a magas művészetek általuk használható elemeit.

A város kulturális élete az elmúlt századokban a gyarapodó polgárság öntevékenységére, az oktatási intézmények jelenlétére alapult. Iskolai színi előadások szerveződtek, a zenei képzéssel rendszeressé vált a koncertélet, a tudományos népszerűsítést szolgáló felolva-

sóestek heti eseményt jelentettek. A vendéglátóhelyek alkalmilag hivatásos színi előadásoknak is helyet adtak. A XIX. századtól jellemzően egyleti szervezésű rendezvényeket segítette a városvezetés, és e téren sokat tettek az egyházak is. Felépültek a közösségi élet színterei, a báltermek, az előadótermek.

Petőfi idejében a legtöbb utazó akár vízen, akár szárazon, de errefelé Vácon keresztül utazott. Itt szállt át kocsiról hajóra, vonatra. Sokan töltötték az éjszakát közben valamelyik szállodában, étkeztek valamelyik vendéglőben, kicsit szórakoztak is talán, vagyis pénzt bizonyosan költöttek.

Petőfi sem volt sokáig ellensége a városnak, csak egy kellemetlen váci élménye váltotta ki belőle a bevezetőben fölidézett haragvó mondatot. „A legkárhózatósabb vexák egyike, ha az ember Vácra siet, hogy a gőzösön még az nap pestre érjen...”, s ez neki egy alkalommal nem sikerült. 1845 nyarán lemaradt a hajóról, mert lassú volt az a molnárszekér, amelyik a gyarmati vásárból hazafelé utasául fogadta. A Vácon töltött kényszerű és kínos éj volt az időszakos ellenszenv kiváltó oka.

A költő aztán bizonyára megkedvelte a várost, hiszen időse szüleit idehozta, itt látogatta. Az új vasútba is belebolondult, azt mesélte Egressy Gábor színésznek, hogy egy álló hétig utazgatott Pest–Vác között első osztályon, s közben finom szivarokat pöfékelve írta verseit. A *Vasuton* című verse is minden bizonnyal itteni élményéből keletkezett. „Azon a vasuton bámulatosan halad az em-

ber. Szeretném ráültetni az egész magyar hazát; néhány esztendő alatt tán kipótolná, a mit néhány század alatt elmulasztott a haladásban. Kár, hogy olyan rövid még nálunk az egész vasut. Mikor az ember azt gondolja, hogy még csak fölül, már akkor le száll, s ott van Vácon.”

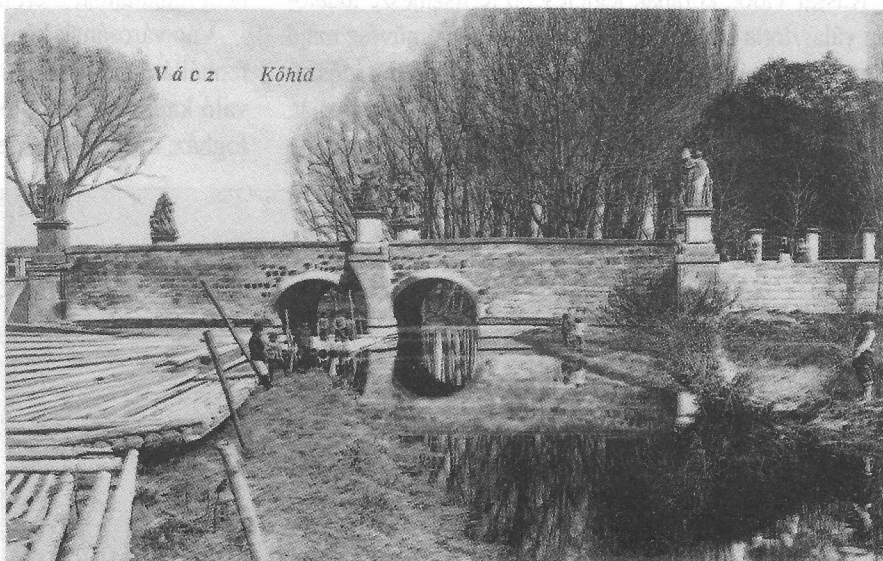
Az öreg Petrovicsék egy visszaemlékezés szerint már 1847 tavaszán itt éltek, de a következő év elején már bizonyosan. Ekkor született itt, a szülőknél, az *Anyám tyúkjá* című vers, amelynek kéziratán fel van tüntetve a város neve. Az öregek, ha nem is hosszú ideig – 1849-ben már mindketten meghaltak –, több helyen laktak Vácon. A XIX. század végén még azonosítani lehetett egyik lakhelyüket az egykor közelükben élők tanúsága alapján. Ez a ma közismert, táblával megjelölt „Petőfi ház” a Báthori utca és a korabeli vásártér sarkán áll, akkor a Paradicsom utca 192. számot viselte. Szendrey Júlia naplójegyzeteiben említi az ablakból még látható régi temetőt. Azt, amit 1761-ben már lezártak, mert zavarta a székesegyház építését.

A mai Petőfi utca, jóval arrébb, 1888-ban azzal az indokkal kapta a nevét, hogy ott is éltek a szülők. S laktak még valószínűleg a piacnál, a mai Március 15. téren is, ott minden bizonnyal az öreg Petrovics egykori mészáros leányénél. Itt lehetett az az emeletes ház, amit a fiuk által idehívott Sass István doktor említt visszaemlékezésében.

Ha a korabeli irodalmi-művészeti élet alakjainak városhoz való kötődését tekintjük, komoly lista áll előttünk. Látogató diákja volt a városnak Madách Imre, a piaristák magántanulója. Értelmes fiúként jó eredményekkel vizsgázott, előfordult, hogy két osztályból egyszerre, bár betegsége miatt voltak kimaradt évei is. De ezek a bajok is kapcsolódtak Váchoz, az itteni híres homeopata, Argenti Döme látogatta, orvosolta a beteg fiatalembert. Az újjászervezett Piarista Gimnázium büszkén ápolja neves diákja emlékét, s a város állami gimnáziuma Madách nevét viseli. Argenti doktor hasonszenvi gyógymódjának sok híve volt a haza nagyjai körében. Tompa Mihály is bízott benne, járt is hozzá. Arany János testvére, Gábor, kisváci rektor volt az ötvenes években, Arany őt látogatta Vácon.

Mikor a kiegyezést követő évben fölállították a városban az első magyarországi honvédemléket, Degré Alajos, a helyi honvéd bizottság elnöke felkérte Aranyt, hogy az emlékműre írjon verset. Akkoriban ő

már betegeskedett, nem tett eleget a kérésnek, így Degré saját sorai olvashatók az obeliszken. Arany halála után fia találta meg azt a papírost, amelyre apja saját szenvedéseire utalva ezt írta:

„Fölszóltottak verset írni a váci honvédemlékre. Ecce:

Itt nyugszanak a honvédek,
Könnyű nekik, mert nem élnek!”

A honvédemlék kezdeményezője, Degré Alajos, a Pilvax körének buzgó tagja, a szabadságharc aktív katonája, a korszak divatos szalonregény írója több évtizedig élt a városban, országgyűlési képviselője is volt. Papvölgyi villáját a magyar írók „valóságos Tusculanumának” nevezték kortársai. Kemény Zsigmond, Vadnai Károly, Reményi Ede és sok más barát töltött ott szép napokat.

A Petőfi által kicsúfolt, Vácért rajongó Pálffy Albert regényei is nagyon népszerűek voltak abban az időben, néhány értékelő Jókaiéinál is magasabb polcra helyezte őket. Írásaiban – de mondhatjuk ugyanezt Jósika Miklós-ról vagy Vas Gerebenről is – a váci vonal jól megfogható.

A leggyakoribb neves átutazó vendég Mikszáth lehetett Vácon. Szülőföldjére jövet-menet rendszeresen itt pihent, a vonat és a gyorskocsi között megszállt a Csillagban. A mai Kossuth téren állt a vendéglő, s ez a tér akkoriban a helyi társadalmi élet központja volt. Vendéglőkkel, kávéházakkal, rendezvénytermekkel az „intelligencia összejövetelének tere”. Mikszáth emlegeti is a várost regényeiben, novelláiban, és tudottan innen származik több, a hely megnevezése nélküli motívum, történet is. Az író időnként meglátogatta egyetemi évfolyamtársát, barátját, Freysinger Lajost is. Ő mint Vác közjegyzője és pénzügyi bizottságának elnöke sokat tett a századforduló gazdasági felvirágzásáért, ő hozta ismét mozgásba a száz évvel korábbi fejlesztések óta elunyult várost.

Egy városban a kulturális életet jelentős mértékben meghatározza az ott élő művészek jelenléte. Vácon mindig számosan éltek hivatásos művészek és saját örömeikre alkotók egyaránt.

Kassai Vidor, korának legjelesebb férfiszínésze tudatosan választotta lakóhelyéül Vácot. A különc művész majd harminc évet, élete leghosszabb egy helyhez kötött időszakát töltötte itt. Hatvanévesen befejezte színészi pályáját, akkor keresett nyugalmas öregségére otthont magának, így költözött 1899 végén

Vácre. Egyfajta remeteségben élt, festéssel, zenével, bölcsekedéssel és naplórással töltötte napjait. Talán egyetlen bizalmas barátja itt Tragor Ignác takarékpénztári igazgató, a váci múzeum névadója volt, aki mint rendszeres látogatója és vendéglátója rengeteg érdekességet

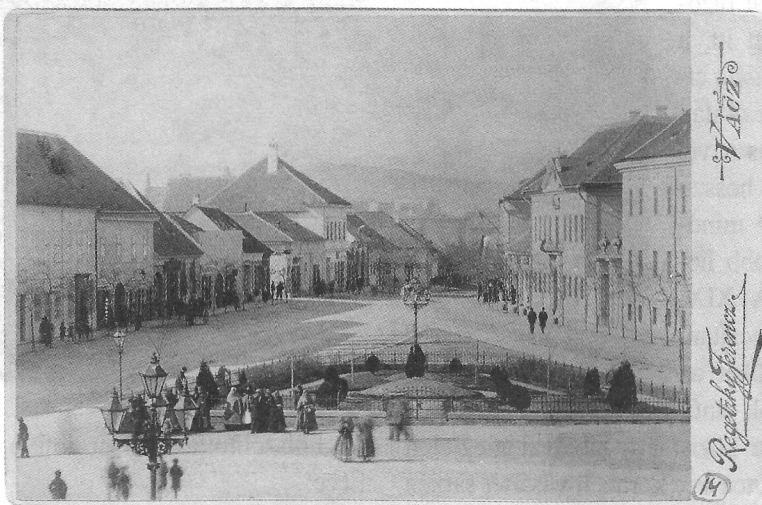
lejegyzett a különleges emberről. Azt írja, hogy Kassai műveltsége kevés iskolán és sok önképzésen alapult, öreg korában is állandóan olvasott, ezt csodálták leginkább benne. Egykor a fiatal Jászai Mari is ezért választotta őt, a legműveltebb színészt, de házasságuk csak két évig tartott. A házasság intézményéről az elvált férj így összegezte véleményét: „Mind a nő, mind a nőtlen életmódnak megvan a kellemes és kellemetlen oldala; az tehát egészen gusztus dolga, hogy a kettő közül melyik a jobb. Az egyiket jobbról simogatják, balról ütik pofon, a másikat balról simogatják, jobbról ütik pofon. Fő dolog mindenkor, hogy ki-ki az erősebb oldalát tartsa pofonra.”

Mint egy modern Diogenész hordóalakása, úgy nézett ki az öreg Kassai váci bérleménye. Vaságy, lószőr matrac, vaskályhán rotyogó kondér, amiben vegyes zöldség főtt ízesítés nélkül, folyamatosan. Ha megéhezett, ebből kanalizott. „A gyomor kevéssel is beéri, de az agy telhetetlen” – vallotta Tragor szerint. Morózusnak, zárkózottnak hitték sokan, pedig csak lefoglalták gondolatai. „Ki nem kételkedett, az nem elmélkedett” – mondogatta. Legnagyobb kincse kis rekeszekre osztott faládája volt, amelyben kor és kartársai képei voltak kartonlapokon megörökítve. Ő festette meg fotók, rajzok és emlékei alapján ezt a sorozatot. Az első képen a következő eligazító felirat olvasható: „Ezen gyűjteményen keresztül mindenki láthatja, hogy miképp jutott a közösen bírt művészet később egészen a nők kezébe, torkába és végül a lábába. Hunyadi Mátyás-

tól a caque-walkeig.” Az arcképcsarnok ugyanis a Hunyadi Mátyás szerepét játszó Egressy Gáborral kezdődött, és a caque-walkot táncoló Fedák Sárival végződött. Saját alakításairól is volt egy sorozata, az egyikken felirat: „Már nem mulattatok, mert nem mulathatok.”

Vác városának kényszerlakhelyei is vannak. A börtön fennállásának másfél évszázada s annak az irodalommal való kapcsolata önálló feldolgozást érdemel. Az államfogház, az „úri vétségek” büntetés-végrehajtási helyszí-

ne viszont más kategória. Ez amolyan becsületvesztéssel nem járó, rövidebb szabadságvesztés volt. Így büntették például a párbajt is, amit úriembertől néha elvártak. Másik klasszikus eset a sajtóvétség volt, a betűvetők is gyakran kaptak államfogházi büntetést. A váci államfogház la-

zaságáról anekdoták szólnak, oda a bennlakók vacsorát és zenészeket hozattak, vagy kimenőről jövet, ha elaludt a kapus, dörömbölniük kellett a visszajutásért.

A legjobb magyar novellisták egyike, Herczeg Ferenc párbajvétségért töltött pár hónapot a váci államfogházban. Itt kezdte írni *Fenn és lenn* című regényét, amellyel egy pályázaton díjat nyert. Herczeg megszerethette a várost, mert jóval később, házasságkötésekor ideköltözött. Hat évig, a házasság időtartamáig volt váci lakos. Az államfogház másik nevezetes író lakója Krúdy Gyula volt. Igaz, ő csak két napot töltött itt, de a fogház mint helyszín, a fogoly, mint téma több írásában visszatér.

A város társadalmát, lakóinak életmódját minden történeti összefoglalónál hatásosabban elevenítik, örökítik meg az írók mellett az itt járt, itt élt festők, mint például Fényes Adolf és Lotz Károly, Canzi Ágost és Pörge Gergely, Temple János és Santhó Miklós.

Az arányok miatt fontos említeni a zeneművészet és a város kapcsolatát is. Az innen induló világhírű hangszeres zenészek, énekesek nagy száma az évszázados zeneoktatás eredményeit jelzi. Nem mindennapi kezdet, hogy épp a Siketintézethez kötődik a város első hangversenyzongorája, ott gyűjtöttek rá, ott is avatták fel, vették használatba a XX. század elején.

Sok minden megváltozott Vácon az elmúlt évszázadokban, de megmaradt a barokk városkép, a fanyar Dunai-illat, a szerethető, otthont adó kisvárosi hangulat.